

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

NAGY ANDOR

**ÉRVÉNYESÜLÉSI STRATÉGIÁK A BRASSÓI SZÁSZ TISZTVISELŐK KÖRÉBEN
KAPCSOLATHÁLÓ-ELEMZÉS ÉS CSALÁDREKONSTRUKCIÓ AZ ALKALMI
NYOMTATVÁNYOK SEGÍTSÉGÉVEL (1650–1750)**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

EGER, 2019

TÉMAVEZETŐK:

DR. GEBEI SÁNDOR, PROFESSOR EMERITUS, AZ MTA DOKTORA (EKE)

DR. VERÓK ATTILA, EGYETEMI DOCENS, PHD., DR. HABIL. (EKE)

A BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DR. KALMÁR JÁNOS, EGYETEMI TANÁR, CSc, DR. HABIL. (EKE) –

ELNÖK

DR. MONOK ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR, AZ MTA DOKTORA (EKE) –

BÍRÁLÓ

DR. SIPOS GÁBOR, PROFESSOR EMERITUS, AZ MTA KÜLSŐ TAGJA (BBTE) –

BÍRÁLÓ

DR. LUPESCU MÁRIA MAGDOLNA, EGYETEMI DOCENS, PHD. (BBTE) –

KÜLSŐ TAG

DR. MISKEI ANTAL, EGYETEMI DOCENS, PHD., DR. HABIL. (EKE) –

TITKÁR

I. Az értekezés témája

Doktori disszertációmban a könyves kutatások legújabb eredményeinek felhasználásával a brassói (*Kronstadt, Braşov*) szász vezető tisztviselő családok kapcsolatépítésében megnyilvánuló karrierépítési stratégiáinak a bemutatására vállalkozom az 1650 és 1750 közötti időszak vonatkozásában. A dolgozatom témáját és az időhatárok kijelölését a hozzávezető út határozta meg abban a tekintetben, hogy a jelen disszertációban bemutatandó forrástípus feldolgozásának kiválasztását az elmúlt évtizedekben a teljesség igényével végzett erdélyi szász intézményi és magánkönyvtárak rekonstrukciója inspirálta. A könyvtárrekonstrukció – műfaji jellegéből adódóan – az alkalmi nyomtatványokra nem terjedt ki. Éppen ezért irányult a figyelmem a deziderátnak számító kora újkori erdélyi alkalmi írások felé. E dokumentumok művelődéstörténeti tanulságaira fókuszáló előzetes munkám során lettem figyelmes a művek tematikai sokszínűségére, a szövegekben szereplő személynevek gazdagságára, valamint az egyes dokumentumokban említett személyek közötti sokrétű kapcsolatok feltérképezhetőségére. Habár a dokumentumok egyszerre hordoznak irodalom-, művelődés- és társadalomtörténeti ismereteket, emellett pedig könyv-, könyvtár- és nyomdászattörténeti információkat is, a jelen dolgozatban elsősorban a társadalomtörténet (azon belül is a kapcsolattörténet) szempontjából hasznosítható elemeket használtam fel.

Az előzetes vizsgálat eredményei arra engedtek következtetni, hogy az emberi élet jelentősebb eseményeihez fűződő tiszteletadások, gratulációk és visszaemlékezések értékes, korábban nem ismert adalékokkal egészíthetik ki egy-egy adott személyről való ismereteinket.

Ugyanakkor feltételezhetővé vált az is, hogy még többet mondanának e dokumentumok akkor, ha egy jól körülhatárolt közösségnek a teljesség igényével összegyűjtött kollekcióját vizsgálhatnánk. Tekintve, hogy e munkára nem vállalkozott korábban senki, kiaknázatlan lehetőségként tekintettem az előttem álló feladatra. Fontosnak tartom ugyanakkor megemlíteni, hogy a kora újkori alkalmi művek szisztematikus feltárásának a hiánya el is szigeteli a kutatókat e dokumentumok használatától, éppen ezért e forrástípus összegyűjtése esetemben is hosszadalmas levéltári alapkutatót tett szükségessé. Az előzetes hipotézisek helyességének ellenőrzésére viszont megfelelő kiindulópontként kínálkozott Erdély egyik legnagyobb helytörténeti gyűjteménye, Joseph Trausch (1795–1871) honismereti gyűjtő és irodalomtörténész kéziratgyűjteménye, amelyet napjainkban a brassói Fekete-templom Levéltárában (*Evangelische Kirche A. B. Kronstadt – Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde*) őriznek. Ezt egészítettem ki a levéltár Trausch-gyűjteményén kívül található alkalmi művekkel, valamint a Brassó Megyei Állami Levéltár (*Arhivele Naționale ale României Filiala Brașov*), a Brassó Megyei Történeti Múzeum (*Muzeul Județean de Istorie*), a nagyszebeni Brukenthal Múzeum (*Muzeul Național Brukenthal*), az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára brassói szászokhoz kötődő anyagaival. Az így létrehozott bibliográfiát vetettem össze és konkordanciaként jelöltem a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia köteteivel, nevezetesen az RMK- és RMNy-kötetek, továbbá Petrik Géza, Julius Gross, Oskar Netoliczka, Mariana Iova, Verók Attila és Hegyi Ádám bibliográfiai munkáinak tételeivel.

Az így létrejövő bibliográfiai jegyzék dokumentumainak tartalmi elemzése során kezdtek különösen érdekessé válni azok az események, amelyekről a kéziratot és nyomtatott szövegekben megemlékeztek. A korabeli városi közösség tagjai ugyanis az alkalmi írásokban egymás karrierútjainak állomásairól készítették pillanatfelvételt: elsősorban a peregrináció, a házasságkötés, a fokozatszerzés, a beiktatás és a halálesetek során készült alkalmi írások által. A dokumentumok vizsgálata nyomán vált világossá az is, hogy főleg egy szűk társadalmi rétegről, a város tehetősebb (patrícius) polgáraitól szólnak az írások, amelyeknek a szerzői elsősorban az értelmiségi kör képviselői, az egyetemet járt tanárok és lelkészek voltak, rajtuk kívül pedig a hozzátartozók, rokonok és barátok. Így vált lehetővé a brassói elit karrier- és kapcsolattörténeti vetületét bemutató dolgozat megírása, amelyben a témához kapcsolódó primer és szekunder források bevonásával újszerű és minden korábbinál teljesebb képet kaphatunk erről a társadalmi rétegről. A kutatást ezért arra fókuszáltam, hogy ez a csoport mennyire zárt össze, mennyire hatotta át a vezető egyházi és politikai hivatalokat, és ez hogyan változott a 17–18. század időszakában. E tekintetben tehát az elit belső struktúrája kerül elemzésre a kapcsolódó források figyelembevételével, de a dolgozatban a feltárt dokumentum-típusnak mindvégig a középpontban tartásával.

II. A brassói elit a kora újkorban

Habár az erdélyi szászok történetének kutatása jelentős múltra tekint vissza a szász történetírók körében, az erdélyi szász városok polgársága ugyanakkor csak a felvilágosodás korától került a történeti

vizsgálatok középpontjába. August Ludwig Schlözer (1735–1809) német történész az 1795–1797 között közreadott háromkötetes *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* munkájában elsőként foglalkozik az autonómiával, mint az erdélyi szász városi polgárság legfőbb hatású ismertetőjegyével. E munka megjelenését követően fordult a szász történészek figyelmébe is a városi polgárság felé. A 19. század közepén vett új lendületet – szervezett keretek között – a szász történelmi kutatás azáltal, hogy 1840-ben megalakult az erdélyi szászok honismereti egyesülete, a *Verein für siebenbürgische Landeskunde*, és annak elsődleges publikációs fóruma, az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, azaz az erdélyi szászok máig létező német nyelvű folyóirata. Az egyesületben meghatározó szerepet játszó Georg Daniel Teutsch (1817–1893) evangélikus püspök, történétíró, valamint fia, Friedrich Teutsch (1852–1933) munkái nyomán alakult ki – és tartotta magát sokáig – az a romantikus elképzelés, hogy az erdélyi német polgárságot a szász paraszttal szabadságban és békében (*Freiheit und Gleichheit*) élő népcsoportként kell elképzelnünk. A közöttük lévő szociális különbségekre Richard Schuller (1860–1932) és Georg Eduard Müller (1866–1944) mellett Orbán Balázs (1829–1890) is rávilágított. Műveikben már a polgári (patrícus) elit vezető szerepe került egyre inkább bemutatásra. Az erdélyi szász polgárság kutatása magasabb szintre azonban csak a 20. század második felétől lépett. 1961-ben indult útjára a legújabb kutatási eredményeket bemutató *Siebenbürgisches Archiv* sorozat, 1981-ben pedig a *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens* című könyvsorozat megjelenése érdemel említést, amelyekben a városi polgárságot a figyelmük

középpontjába állító szász történészek munkái is napvilágot láttak. Ekkoriban kezdett el foglalkozni Gustav Gündisch (1907–1996) Nagyszében, Maja Philippi (1914–1993) és Granasztói György (1938–2016) Brassó, Konrad Gündisch pedig Beszterce és Kolozsvár patrícusságával – mindannyian a középkori viszonyokra helyezve a hangsúlyt. E kutatások szintézisét adta Konrad Gündisch 1993-ban megjelent, de még napjainkban is alapvető jelentőségű monográfiája a középkori erdélyi városok patrícusságáról (*Das Patriziat Siebenbürgischer Städte im Mittelalter*). Ebben a szerző kifejti, hogy a városok gazdasági megerősödésével megszilárduló patrícusi rétegnek három megjelenési formája volt a középkorban: a gerébpatrícusság, azaz a helyi szász nemesség városi változata, amelyek tagjai idővel betagozódtak a magyar nemességbe; a külföldi kereskedő-patrícusság, amelynek reprezentánsai előbb Firenzéből, később a dél-német városokból érkeztek, és házakat vásároltak Nagyszében, Abrudbánya, Nagybánya és Kolozsvár városaiban (főleg a pénzforgalom és a kereskedelem felvirágoztatásában értek el jelentős eredményeket); végül pedig egy helyi gyökerű kereskedő és kézműves patrícusság kialakulását mutatta ki Besztercén, Segesváron és Brassóban is.

A brassóiaknak ezt a kereskedő-patrícus csoportját a kora újkor időszakára vonatkozóan mindeddig nem tették részletes elemzés tárgyává. Emellett a városvezetőkre fókuszáló társadalomtörténeti kutatásokról elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben hangsúlyeltolódás is bekövetkezett az elitkutatások terén. Ennek háttérében főként a háložatelemzésre és a történeti közösségek csoportdinamikájának rekonstrukciójára vonatkozó módszertani megközelítések állnak. Előbb

az informatika térhódítása, később pedig a hálózattudomány megalakulása indukálta e folyamatokat, és tette árnyaltabbá a városi közöség politikai elitjének ábrázolását. Ebbe az irányba teszek lépést én is a dolgozat megírásával. Úgy gondolom, hogy egy adott csoport rokonsági kapcsolatainak informatikai alapokon történő rekonstruálásával új megfigyeléseket tehetünk egy adott időszak tisztviselőinek összefonódásáról és érvényesülési stratégiáiról. Megfigyeléseimet mindezen felül kiegészítem még a korabeli elitez kapcsolódó alkalmi írásokból kinyerhető információkkal is, ennek köszönhetően pedig még pontosabb kép tárulhat elénk egy letűnt kor közösségéről.

III. Alkalmazott módszerek és eddigi eredmények

Az a probléma, hogy milyen családokból rekrutálódtak a brassói elit tagjai és azon belül is elsősorban a tanárok, lelkészek és politikai tisztviselők, társadalomtörténeti kérdés. A válaszokat ilyen esetekben jellemzően prozopográfiai módszerekkel közelíthetjük meg. A vizsgálandó kör életrajzi és életútadatainak összegyűjtését a már meglévő primer és szekunder forrásokra, illetve a jelen dolgozat keretében végzett alkalmi írásokra vonatkozó alapkutatásra építettem.

Munkám fő pillérét az alkalmi nyomtatványokból kinyerhető életrajzi adatok és kapcsolatok feldolgozása jelenti, amelyet kontrollforrásként vettem össze és egészítettem ki a brassói helytörténeti kutatások eredményeivel. Brassóval kapcsolatban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy 1964–1966 között elkészült egy kilenckötetes genealógiai munka a brassói családokról: Dr. Erich Jekelius (1889–1970) *Genealogie Kronstädter Familien* című gépiratos munkája,

amelyben a rendelkezésére álló családtörténeti források felhasználásával 328 brassói család leszármazását ismerhetjük meg. A dolgozatban megállapításra került továbbá az is, hogy a brassói szász hivatal-történet-kutatás is igen komoly eredményekkel büszkélkedhet mind az egyházi, mind a világi tisztviselők körében. Gondolok itt elsősorban Friedrich Stennernek a *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart* című 1916-ban kiadott munkájára, valamint Eduard Morresnek a *Lehrkräfte der Honterusschule (1544–1944)*, illetve a *Burzenländer Gedenkbuch* című igen alapos kézirat gyűjtésére, amelyek a Fekete-templom Levéltárában találhatóak meg. Ezen kívül Joseph Trausch gyűjtése kiemelt figyelmet érdemel hivatal-történeti szempontból is, különös tekintettel Thomas Tartler (1700–1770) prázsmári (*Tartlau, Prejmer*) lelkésznek a Brassóra vonatkozó, rendkívül részletes kézirat kötetére gondolva: *Collectanea zu einer Particulär-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Dokumenten zusammengebracht. Anno 1741. I. Band. Fortgesetzt und Vermehrt mit einem zweite Bande von Joseph Franz Trausch* címmel. Ezen kívül a Honterus Gimnázium matrikulája is rendelkezésünkre áll a vizsgált időszakban, ahol nemcsak a diákok és diáktársak beiratkozásait lehet nyomon követni, hanem az egyes személyek életpálya-alakulásaira is vannak lapszéli utalások. Az egyetem-történeti kutatások pedig szintén egészen jól állnak már (Tonk Sándor, Szabó Miklós és Szögi László munkái, illetve az ezzel napjainkban is foglalkozó MTA – ELTE Egyetem-történeti Kutatócsoport jóvoltából). Végezetül említem meg a *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* sorozat köteteit, amelyet a 19–20. század fordulójától kezdve a szász

levéltárosok és történészek adnak ki (köztük az egyéni életútra vonatkozó adatokat tartalmazó egykori személyes feljegyzéseket és naplókát). Tehát egy nagyon alapos, egymást kiegészítő, egymást ellenőrző primer- és szekunder forráskorpusz áll rendelkezésünkre a vizsgált társadalmi csoport vonatkozásában. Ehhez jön hozzá a dolgozat középpontjába állított és igen gazdag életút- és kapcsolattörténeti adatokat tartalmazó (kézíratos és nyomtatott formában fennmaradt) alkalmi írások csoportja, amely dokumentumok szintén számos esetben egészítik ki az ismereteinket és használhatók fel kontrollforrásként az előbb említett forráskorpuszal szemben.

Ezzel kapcsolatosan azonban jelentős módszertani akadályokkal kellett megküzdeni. A több ezer szerző és az ehhez kapcsolódó több száz ünnepelt vagy elhunyt személy azonosító munkája, nem beszélve a sok ezer egyéb életrajzi adatról és regisztrált kapcsolatokról, szükségessé tette az adatok megfelelő formában történő eltárolását – amelyet a *Microsoft Access* relációs adatbázis-kezelő program használata bizonyult megfelelő segítségnek. Ehhez meg kellett figyelni, hogy milyen adatelemekre lehet felbontani az alkalmi dokumentumokat ahhoz, hogy történeti vizsgálódásokra is alkalmasak legyenek.

A vizsgált dokumentumoknak a megfelelő elemekre való bontása tette lehetővé számomra azt, hogy az adatbázisban való rendszerezést megoldhassam, az egymáshoz kapcsolódó, de a különböző forrásokban megbújó adatelemeket pedig egymással összefűzhessem. A kutatás során olyan alapváltozókat gyűjtöttem össze, mint a brassói polgárok születési és halálozási helye, illetve időpontja. Ezen kívül a nem, a nemzetség, a szülők személyeinek, valamint a házasságkötés

idejének, számának, valamint a férj(ek)nek és feleség(ek)nek az azonosítására törekedtem. Ezt egészítettem ki az egyéni életút összeállításával, azaz többségében azzal, hogy ki, mikor milyen gimnáziumba és egyetemre iratkozott be, valamint ugyancsak az adott személyre lebontva ki, mikor, milyen időtartamban és milyen pozíciókat töltött be – mind az egyetemet járt személyek, mind pedig a politikai értelmiség körében Brassó és a Barcaság vonatkozásában. Ezekon kívül az életrajzi és az egyéni életútra vonatkozó adatok mellett fontosnak tartottam rögzíteni az alkalmi dokumentumokról leolvasható különféle kapcsolatoknak és kapcsolattípusoknak a tényét is. Így tehát fontossá váltak az adott alkalomhoz írt vers(ek) szerzőinek és az ünnepelt személy(ek)nek a regisztrálása, amelyet minden esetben egy azonosítás előzött meg a már rendelkezésre álló források alapján. Enélkül az azonosítás nélkül nem lettek volna értelmezhetők az egyes személyek előfordulásai a dokumentumokon. Habár sokszor maga a forrás is segíti a pontos azonosítást, mégis minden esetben ellenőrizni volt szükséges az egyes személyeket a kapcsolódó kontrollforrások alapján. Ugyanígy jártam el a disputációkra és disszertációkra jellemző ajánlásoknál is, ahol a vizsgálónök (*praeses*) vagy a vizsgáló személy (*respondens*) ajánlotta és köszönte meg a támogatást a karrierjét segítő személy(ek)nek (főként egyházközségük tagjainak, tanároknak és lelkészeknek, valamint a városi magisztrátus szenátorainak). Ezek váltak a legfontosabb építőelemeivé az adatbázisomnak és ezek alapján készítettem el egy születési, házassági és halálozási adatokat, valamint az egyenesági, oldalági és házassági kapcsolatokat tartalmazó személyi adatbázist.

IV. A kutatási eredmények bemutatása

A brassói szász tisztviselők karrieralakulásainak szempontjából összesen 168 brassói szász család rekonstrukcióját végeztem el 1650 és 1750 között a Louis Henry (1911–1991) által kidolgozott családrekonstrukciós módszert követve, vagyis a házasságtól az egyik fél haláláig, az összes élve született gyermek születési és halálozási időpontjainak (lehetőség szerinti) feltüntetésével. Az így létrejövő személyi kört egészítettem ki az alkalmi írásokból, továbbá az egyetemi és hivatali névtárakból kinyerhető, életpályájuk alakulását jelző pozíciókkal és dátumokkal annak érdekében, hogy a családi kapcsolati hálózatok és a városban betöltött pozíciók összevethetők legyenek egymással.

A családalapítással egy időben zajlott a hivatali ranglétrán való elindulás is a városi tisztviselők körében. Ezzel kapcsolatban a nevezetesebb hivatalokba történő átlagos belépési életkort vizsgáltam meg, mind az egyházi elit, mind a városvezető elit körében. Ezek közül is elsősorban a gimnáziumi tanári, segédlelkészi, lelkészi és esperesi kinevezéseket tekintettem át, valamint a tanácsúri, jegyzői, városgazdai és városbírói pozíció betöltését. Ezek áttekintése segített átfogó képet kapni a brassói tisztviselők általános életpályájáról.

Annak ellenére, hogy az egyéni életúttól függött, hogy ki hogyan haladt előre a hivatali ranglétrán, az általánosan elmondható, hogy az egyházi pályára készülők a tanulmányaik befejezését követően tértek haza, és kezdték meg a többségében hat évig tartó gimnáziumi időszakukat. Ezt követően segédlelkészként átlagosan szintén hat évet töltöttek el a város templomaiban, majd a barcasági települések lelkészkeiként fejezték be életüket. Közöttük néhányan esperesi méltóságot

is viseltek, amelyet a legidősebbek tölthettek be. Ezzel párhuzamosan szenátori és jegyzői feladatokat 38 évesen kezdtek ellátni, míg a város két vezető pozícióját (a városgazdai és városbírói pozíciót) kizárólag a negyvenes-ötvenes éveikben kezdték meg.

Azonban, ha a rokonsági kapcsolati hálózatokat, illetve a városi pozíciókkal való összefüggéseket kívánjuk megfigyelni, akkor az egymás közötti presztízs megnyilvánulásának is komoly jelentőséget tulajdoníthatunk. A dolgozatban feltételeztem, hogy a magas presztízzsel rendelkező személyek nagyobb kapcsolati körrel rendelkeznek, akiknek családjai könnyebben érvényesültek az életben, mint kevésbé megbecsült társaik. Ehhez értékes segítséget nyújtottak a nevezett társadalmi csoporton belül egymásról készített alkalmi írások. A dolgozat harmadik fejezetének második felében éppen ezért az ezzel kapcsolatos megfigyeléseimet összegeztem, és ahol lehetséges volt, statisztikailag is elemeztem a brassói tisztviselő személyek és a hozzájuk kapcsolódó alkalmi írások összefüggéseit.

Az ezzel kapcsolatos eredmények bemutatásához szükséges összefoglalni a kutatás bázisaként szolgáló feltáró kutatás eredményeit is. A dolgozatban összesen 496 db brassói szászokhoz kötődő alkalmi írás került regisztrálásra az 1650 és 1750 közötti időszakból. Ezek között 460 db nyomtatott és 36 db kéziratos dokumentum található. A megjelenési hely vonatkozásában a kéziratos dokumentumok mind Brassóban készültek, míg a nyomtatványok 14 nyomdahelyről származnak. Habár a dolgozatban ismertetett dokumentumleírások mindegyikében találhatunk korábban fel nem tárt információt, mégis érdemes összegezni azt is, hogy milyen

számban fordulnak elő olyan dokumentumok, amelyek eddig nem voltak ismertek a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia, illetve a hazai könyvtörténeti szakirodalom számára. Ezt összegezve 48 db korábban nem ismert alkalmi műről beszélhetünk, ebből 16 db brassói nyomtatvány, 15 db kéziratos dokumentum, 17 pedig magyar szerzőtől származó külföldi nyomdatermék. Az elviekben már ismert fennmaradó tételeket a dolgozat *Függelék* fejezetének végén található konkordanciák mutatója sorolja fel.

A formai feltárást követően került sor a dokumentumok tartalmi elemzésére, ami már szorosabban az egymás közötti presztízs megnyilvánulásának eredményeit is összefoglalja. A szerzői oldal elemzésével azonban nem csupán a korábban ismeretlen irodalmi alkotások szerzőinek neveiről szerezhethünk tudomást, hanem az egyes dokumentumokon előforduló szerzők személyeinek társadalmi pozícióiról is (a szerzők nevei után írt titulus által, hiszen nem mellékes az sem, hogy milyen pozíciót betöltő személy írása található az adott nyomtatványon).

Ezt követően tértem rá a baráti (diáktársi) és a családi (rokon) kapcsolatok rekonstruálására. Az egyéni karrierek kiteljesedése felé vezető úton fontos jelentőségét éreztem annak, hogy megfigyeljük, hogy a leendő brassói lelkészek és tanácsstagok az egyetemi éveik során kivel, milyen kapcsolatot ápoltak, illetve a regisztrált kapcsolatok hatással lehettek-e későbbi hivatali pozícióik betöltésekor? További kérdésként merült fel, hogy voltak-e esetleg olyan akadémiták, akik tekintélyesebbnek számítottak a többiekénél, és ez kifejeződésre jutott-e az alkalmi nyomtatványok lapjain is (azaz nagyobb számban

gratuláltak nekik vagy egy alkalom kapcsán több esetben is megemlékeztek róluk, mint a társaikról)? Ezek is a családok presztízsértékét mutatták meg, ami alapján feltételeztem, hogy a kevésbé neves társaiknak érdeke volt közelebbi kapcsolatba kerülni velük a későbbi karrierjük alakulása során (tehát kik azok, akik a legtekintélyesebb személyek karrierállomásairól emlékeztek meg). A feltett kérdések megválaszolásához vizsgáltam azt, hogy a peregrinusok milyen kapcsolati kört mutattak a vizsgált közösség vonatkozásában. Ennek a megismerésére a peregrináció idején írt alkalmi nyomtatványok, elsősorban a disputációk, fokozatszerzések, névnapki köszöntések, elhalálozások, valamint az elutazás alkalmából készült megemlékezések kapcsolódó személyeit vizsgáltam meg.

Azt már a korábbi egyetemtörténeti kutatásokból is tudtuk, hogy az erdélyi szászok körében rendszeres volt az egyetemre járás. A legnagyobb számban a brassói és a szebeni patríciusok fordultak meg külföldi egyetemeken, és fejtettek ki alkalmi művekhez írt szerzői tevékenységet is. Ez utóbbival kapcsolatban azonban nem állt rendelkezésünkre átfogó vizsgálat a dolgozat megírása előtt. A Szabó Miklós, Szögi László és Tonk Sándor által készített erdélyi peregrinációs adattárak a mai napig az ilyen jellegű kutatások legfontosabb kiindulópontjai, hiszen az életrajzokat leíró névjegyzékek között következetesen jelzésre kerültek a Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár* sorozat III. köteteiből a kapcsolódó bibliográfiák is. Ezt egészítettem ki az azóta közreadásra került, kapcsolódó bibliográfiákkal is. A rendelkezésünkre álló könyvészeti adatok segítségével rekonstruáltam az ezekből kinyerhető baráti – elsősorban diáktársi,

másodsorban a mecénási kapcsolatokról árulkodó – kötődéseket. Mindebből kiderült, hogy a brassói patrícius polgárok későbbi karrierjük alakulása szempontjából nem csupán tanulmányaik lezárása miatt volt fontos időszak a peregrináció, hanem kapcsolataik bővítése és elmélyítése szempontjából éppen ugyanannyira. Ebből az okból tartottam fontosnak bemutatni az egyetemi évek során készült alkalmi nyomtatványok által regisztrálható kapcsolati kört.

Ezt követően tértem rá a brassói vezető tisztviselők rokoni kapcsolatainak a bemutatására. Ezzel kapcsolatban először Brassó főlelkészeinek családi kapcsolatait vettem vizsgálat alá, akik 1650 és 1750 között kerültek hivatali pozícióba, és rajtuk keresztül törekedtem a nevesebb városvezetőket is ismertetni. A brassói Fekete-templom lelkészi pozícióját a vizsgált időszakban nyolc különböző családból származó lelkész töltötte be. Az alkalmi nyomtatványok tanúsága szerint pedig valamennyien neves családok képviselői voltak, körükben pedig többen városi hivatalnokként tevékenykedtek. A vizsgálat során elsősorban arra fókuszáltam, hogy a személyek rokonsági kapcsolatainak bemutatásakor a korabeli kapcsolataiknak a távolságát (azaz a rokonsági kapcsolatokra szűrt adatmátrix táblázata alapján a legrövidebb útvonalát) ismertessem. Ennek eredményeképpen valamennyi lelkész rokonsági kapcsolata kimutathatóvá vált a rendelkezésre álló forrásaink alapján. Ez egyfelől jelentette a megfelelő forrásadottságot, másfelől pedig a hivatali működés gyakorlatát (vagyis a hivatal betöltői egy rokonsági körhöz tartoztak). Az egyházi vezetés mellett fontosnak tartottam megvizsgálni az időszak világi, politikai vezetőinek családi kapcsolatait is. Ennek a kutatása egy külön területet nyit

meg a későbbi társadalom- és politikatörténeti vizsgálatok számára, hiszen a rokonsági kapcsolatok feltérképezésével összehasonlíthatóvá válik a városi tanácsban az egyes koalíciók közötti versengés is (tekintve, hogy politikai jelentősége is volt a feleség kiválasztásának a város vezetését elnyerni kívánó családok számára). A brassói tisztségviselők életét vizsgáló kutatást összefoglalva – az értekezés alapján – azt mondhatjuk, hogy az egyes patricius családok gyermekei tudatosan készültek a hivatali pályára, minden fiatalkori tanulmányuk, tanulmányútjuk ennek elősegítését célozta. Látható, hogy majdnem mindenki külső, majd belső tanácstagként kezdte hivatali pályafutását, eközben váltak az erdélyi országgyűlés képviselőivé is, egyesekből osztóbíra, magisztrátusi titkár, szószóló vagy városi jegyző lett, a legbefolyásosabb családokból származók pedig városgazdává, majd városbíróvá is válhattak. A halotti búcsúztatók lajstromba állításával megfigyelhető volt az is, hogy az egykori városgazdákat, városbírókat, sőt még a feleségeket és gyermekeiket is egy helyre, a kiemelkedően szimbolikus jelentőségű plébániatemplomban helyezték örök nyugalomra (kiegészítve a faragott síremlékeket, amelyeket napjainkban is a Fekete-templom falaiba süllyesztve őriznek). Végezetül megállapításra került, hogy a dolgozat 1., 5. és 6. táblázata, valamint a 18., a 27. és a 31. ábráján való személyek előfordulásai a brassói szász elit általános érvényesülési metódusát körvonalazzák előttünk. Láttuk, hogy az érvényesülés alapja a tekintélyes felmenők voltak az eliten belül. Ennek figyelhettük meg következményeként azt, hogy a fiatalok akár már korai éveiben is szerepelhettek az alkalmi írások lapjain. Konkrétabban a peregrináció idejére fókuszáló vizsgálatokban láttuk, hogy a

felmenőiktől függött az akadémiták presztízse, amelyet kiemelt személyként való gyakoriságuk (be-fok értékük) alapján vizsgáltunk. A tekintélyes felmenőkkel rendelkező személyeket így nagyobb foksám értékkel találtuk meg, mint a többieket. A tanulmányok befejezése után továbbra is az apa presztízstől (és hivatalától) függött az, hogy kivel házasodhatott össze a karrierútja elején járó fiatal. Az alkalmi nyomtatványokból rendszerint kiolvashatónak bizonyult az is, hogy az adott ifjuncot a saját érdemei miatt tisztelték-e már vagy még a felmenői miatt emlékeztek meg róla (tehát hivatkoznak-e nyomtatványokon a felmenőire vagy már kizárólag az ő érdemeit méltatták – főként a lakodalmi köszöntőkön és a halotti búcsúztatókon). Természetesen az életkor előrehaladtával és a magasabb pozíció elnyerésével már sokkal inkább az adott egyéntől függött, hogy sikerült-e növelni a befolyását, ezzel együtt pedig a presztízst, mely utóbbi az alkalmi írássokból szintén kiolvashatónak bizonyult. Ez tehát a kora újkori brassói elit általános érvényesülési pályája a rokonsági és baráti/kollegiális kapcsolatok megközelítésével. Az érvényesülési lehetőségeknek az eddig leírtakat kiegészítő megismerése már további kutatást tesz szükségessé – különösen a város további pozícióit betöltő tisztviselőire fókuszálva. E további kutatásnak a legérdekesebb részét, véleményem szerint főként az átlagtól eltérő érvényesülési mód feltérképezése fogja majd jelenteni. Éppen ezért a dolgozat utolsó fejezetében egy olyan család példáján keresztül kívántam bemutatni a brassói elitbe való bekerülés lehetőségét, amelynek korai felmenői nem töltöttek be rangos pozíciókat a brassói városi elitben, a 17. század végére mégis sikerült mindent elérniük ahhoz, hogy a legtekintélyesebb brassói

polgárok között említsük őket. Ennek kapcsán a Mederus család érvényesüléseit vetettem alaposabb vizsgálat alá. Ez a kutatás tanúsága szerint a tiszteletet kiérdemlő műveltség megszerzésével, valamint a hírnév (*poeta laureatus*) és a kapcsolatépítés nyomán egy eltérő érvényesülési módot tár elénk.

A további kutatások továbbgondolására érdemes még összefoglalni azt is, hogy összesen 496 darab, brassói szászokhoz kötődő alkalmi írás került a dolgozatban bemutatásra. Ezek alapján 1831 szerző azonosítása történt meg, közülük 337 ünnevelt vagy másképpen kiemelt személyé (akiket a dolgozat *Függelékének* névmutatójában a tételszámokhoz társítva egyenként felsorolok). Közöttük 1585 személyes kapcsolat került meghatározásra, amiből 799 rokon kapcsolat, a fennmaradó 786 pedig baráti, kollegiális, illetve diáktársi viszonyt jelöl. Ezeknek a kapcsolatoknak a kiértékelése csupán a brassói szász polgárokat érintő alkalmi írások vonatkozásában is még jelentős munkát igényel. Ha ennek analógiájaként hozzávesszük az eddig még fel nem tárt dokumentumokat is, kijelenthetjük, hogy csupán a jéghegy csúcsát látjuk. A dokumentumok további külföldi és hazai levéltárakban végzett feltáró munkájának eredményeivel a forrástípus jelenleg ismert száma nagymértékben emelhető meg. A források feldolgozása a rendelkezésre álló informatikai lehetőségekkel pedig megoldható. Így e kútfőtípusnak a jövőbeni használatával a művelődés- és társadalomtörténeti szempontú vizsgálatok, valamint a történeti hálózatkutatás számára még további, ez idáig nem ismert összefüggések feltárását is remélhetjük a jövőben.

A témában megjelent publikációim:

- Gelegenheitsdrucke in der Handschriftensammlung Joseph Franz Trausch in Kronstadt.* In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Köln–Weimar–Wien. Böhlau Verlag, 2017. 39. (106.) Jg. 163–174.
- Wittenbergi nyomtatványok Joseph Trausch kéziratgyűjteményéből.* In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series. Sectio historiae. Tom. XLIV. Eger. Líceum Kiadó, 2017. 239–250.
- Adalékok a brassói szász polgárok 17. századi kapcsolattörténetéhez az alkalmi nyomtatványok alapján.* In: Szöveg, hordozó, közösség: Olvasóközönység és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalomban. Budapest. Reciti Kiadó, 2016. 215–228.
- A Trausch-gyűjtemény alkalmi nyomtatványai.* In: Magyar Könyvszemle. Budapest. Argumentum Kiadó, 2016. 132. évf. 3. sz. 271–283.
- Brassó városának tisztségviselői 1680 és 1690 között.* In: Bécstől Brassóig. A II. Koraujkorász konferencia tanulmányai. Budapest. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016. pp. 175–192. (Koraujkorász tanulmánykötetek; 2.)
- Thököly Imre epítáfiurai Joseph Trausch kéziratgyűjteményében.* In: Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlemények. Budapest. Balassi Intézet – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016. 259–264.
- Halotti búcsúztatók a brassói nők vallásosságáról (17. század).* In: A nők és a régi magyarországi vallásosság. Budapest. MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015. 243–254. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti források; 10.)
- A brassói evangélikus prédikátorok közössége 1680 és 1700 között.* In: Od reformácie po založení cirkvi. K 400. výročiu synody v spišskom podhradí = A reformációtól egyházalapításig. A szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2015. 268–297.
- A brassói Mederus család története a halotti búcsúztatók tükrében.* In: Doromb. Közköltészeti tanulmányok 2. Budapest. Reciti Kiadó, 2013. 35–48.
- A brassói szász polgárok életmódvizsgálata a korabeli halotti búcsúztatók alapján (17–18. sz.).* In: Acta Academiae Agriensis. Nova series. Sectio historiae. Tom. XLI. Eger. Líceum Kiadó, 2013. 171–184.
- Alkalmi nyomtatványok Joseph Trausch gyűjteményéből. A magyar nyelvű anyag tanulságai.* In: Sorsfordulók és mindennapok. Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről. Budapest. Heraldika Kiadó, 2011. 20–37.